

Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н.К. Крупської
Науково-методичний відділ

Серія “Ратники української землі”

Гетьмани України

(сценарій вечора історичних портретів)

Донецьк 2003

ББК 78.381.9:63.3(4Укр)

Г 44

Гетьмани України: Сценарій вечора історичних портретів / Донец. ОУНБ ім. Н.К. Крупської; Уклад. Н.П. Супрунець. – Донецьк, 2003. – 14 с. – (Серія “Ратники української землі”).

Укладач: Н.П. Супрунець

Редактор: О.Г. Полева

Відповідальний
за випуск: Н.П. Авдеєнко

Комп’ютерний набір: В.І. Копійка

Оформлення залу: Портрети гетьманів України, національна символіка.
На стінах висять гасла:

“Без гетьмана військо гине”
“Як череді без личмана, так козакам без гетьмана”
“Не журися, козаче, нехай твій ворог плаче”

Звучить українська народна пісня
“Наливайте, браття, кришталеві чари...”.

На сцену виходять два ведучих і читець.

Ведучий 1: Там, де сивий Дніпро-Славутич, пронісши свої широкі води розлогими рівнинами України, повертає на південний захід, починалися знамениті дніпровські пороги. Це про них згадує Ярославна у своєму плачі у “Слові о полку Ігоревім”:

О Дніпре-Славутичу!
Ти пробив єси кам’яні гори
Крізь землю половецьку...

З ревом неслися води Дніпра через цю кам’яну перепону і, пробившись крізь неї, вільно розливались по широкому пониззю, що розляглося до самого Чорного моря. А серед цього многоводдя ніби розсипав хто незлічену кількість островів та острівців, серед яких Хортиця, Великий, Томаківка, Базавлук... Назви, назавжди вписані в історію України і навічно пов’язані з такими її героїчними і легендарними сторінками, як Запорізька Січ, визвольна боротьба українського народу проти поневолювачів – татар, турків, польських панів. Бідніше козацтво, шукаючи долі, все нижче й нижче спускалося по Дніпру аж за самі пороги, куди не досягала рука феодала і панувала воля і рівність. Так, наприкінці XV – на початку XVI ст. на дніпрових берегах за порогами з’явилося запорозьке козацтво.

Ведучий 2: Козаки мали свою військову організацію. Козацьке військо очолював гетьман, полки – полковники, сотні – сотники, десятки – отамани. Говорячи про гетьманів, слід зазначити, що спочатку ця назва вживалася до всіх, хто стояв на чолі формування озброєних людей. На початку історії козацтва гетьманство над ними здебільшого прибирали збіднілі шляхтичі, котрі прагнули за допомогою козаків відзначитися серед магнатства. Козаки, захищаючи захоплені польською шляхтою території, водночас боронили і рідний народ, рідну землю. Тому йшли вони за наставленими до них ватажками.

Читець: Було колись в Україні:
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панувати, добувати
І славу, і волю...

Згодом гетьманів почало обирати саме козацтво. Різні серед них траплялися люди – і великі, і дрібні, і такі, котрі принесли своєму народу чимало користі, і такі, через яких він зазнав великого горя. Однак їх імена пов'язані з історією України і справжнє її пізнання без гетьманських доль було б неповним.

Ведучий 1: Починаючи сповідь про гетьманів, які діяли на Україні, ми привертаємо вашу увагу до постатей найбільш значних, людей, які зробили вагомий внесок у боротьбу за незалежність Батьківщини, боронили її від набігів татар і турків. Величними і неповторними у своїй величі постають перед нами герої народних легенд, пісень та дум і серед них – князь Байда-Вишневецький, гетьман Петро Сагайдачний. Крізь бурхливі століття пронесли українські кобзарі виплекану на широких степових шляхах пісню-думу.

Читець: В Царгороді на риночку
Ой, п'є Байда мед-горілочку...

Виконується “Дума про Байду”.

Ведучий 2: Хто з нас не чув про козака Байду, хто не вражався мужністю пісенного героя, котрий пішов на мученицьку смерть, не зрадивши рідних святинь?
Є ще одна дума, присвячена козацькому отаману, уславленому Байді, не відома широкому читацькому загалу:

Читець: Чого плачуть козаченьки?
Чого так голосять?
Бо щоб з ними оставався,
Свого Байду просять.
Чого плачуть козаченьки
Такими сльозами?
Бо вже Байда розпрощався
З ними, молодцями...

Ведучий 1: Понад чотириста років прославляє український народ безстрашного козака Байду, майже стільки ж часу постать його прототипу, Дмитра Івановича Вишневецького, не минає уваги істориків. Патріарх російської історії М.М. Карамзін називав Дмитра Вишневецького “мужем ума пылкого, отважным, искусным в ратном деле... любимым вождем днепровских козаков”. А ось слова відомого вченого-історика Д.І. Багалія: “Князь Дмитро Вишневецький – особистість у багатьох відношеннях видатна. Це була людина хоробра, заповзятлива і надзвичайно любима козаками. Сміливий вождь, він повсякчас шукав небезпеки і боротьби, для нього боротьба з невірними була головним завданням його життя”. Присвятивши його постаті спеціальну розвідку “Байда-Вишневецький в поезії й історії”, великий знавець історії козацтва М.С. Грушевський зазначив, що той “блискучим метеором перелетів через усе українське життя середини XVI століття.” Подібних висловлювань можна навести ще багато.

Ведучий 2: Хто ж він, Байда-Вишневецький? Відомо, що він походить з роду князів Гедиміновичів, тобто належить до українських феодалів Польсько-Литовської держави. Але ж і феодали були різні. Знаємо серед них і патріотично настроєних діячів, які у важку годину, коли вирішувалась доля Вітчизни, ставали на її захист спільно з народними масами. Обійнявши з кінця 40-х років XVI ст. посаду старости черкаського і канівського, Дмитро Вишневецький мав за головний свій обов’язок пильнувати південні кордони держави, де й започаткувалося українське козацтво. І в подальшому Вишневецький проявляє активність у боротьбі з Ордою. Його прізвище постійно фігурує у турецьких скаргах. До речі, перші гучні сухопутні і морські походи запорозьких козаків безпосередньо на Крим і Туреччину почалися за участю Дмитра Івановича.

Читець: Засвістали козаченьки, музики заграли,
Наша доля, наша воля, хортицькі заграви...
Гей, гей, Хортице, Запорізька Січ!
Нема її краще ані вдень, ні вніч.
Гей, гей, Хортице, запорозький край!
Грай, козацька вольнице,
Нашу волю грай!

Ведучий 1: На початку 50-х р. XVI ст. Вишневецький збудував на острові Мала Хортиця замок, згуртував навколо нього козаків для боротьби з татарами і цим поклав початок Запорозької Січі. Саме тому ряд істориків вважають Дмитра Вишневецького

першим козацьким гетьманом, який в той час, коли турецька армія була непереможною, завдавав їй відчутних ударів. Про це свідчать походи Вишневецького на Іслам-Кермень, Очаків, Азов та інші міста Криму. Гетьмана майже повсякчасно супроводжувала удача. Він зі своїми козаками наводив страх на кримчаків, повертав Вітчизні те, що татари відбирали. Він виявляв також хист дипломата, заключивши угоду з московським царем Іваном Грозним, де йшлося про участь козаків Вишневецького у боротьбі проти татар, але не відмовлявся від служіння польсько-литовській короні, підданим якої він був. У складі російської армії козаки провели декілька бойових операцій.

Ведучий 2: Гетьман вважав за можливе дати об'єднаними зусиллями генеральний бій кримському ханові. Саме у зв'язку з цим він звернувся і до польського короля, але польські власті не відповіли йому, по суті відмовившись відкрито допомагати Вишневецькому проти Орди.

Читець: То не грім в степу гуркоче,
То не хмара світ закрила, –
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Вишневецький, незважаючи на відмову короля і на грізний лист до нього султана, продовжує вести бойові дії з Ордою, повідомляє Москву про пересування ханського війська. Про неспокій, який вчинив Вишневецький біля Акермана, свідчить чергова скарга султана до короля: "...всього злого причиною є князь Дмитраш...". А ось свідчення літописця: кримський хан, підійшовши із стотисячним військом до річки, допитувався у захоплених в полон рибалок про князя Дмитра Вишневецького, і коли татарам сказали, що Вишневецький біля Тули, татари страшенно злякалися і відступили. Наведений факт, безумовно, засвідчує про неабиякий військовий авторитет Вишневецького в очах кримських воєначальників.

Ведучий 1: Вишневецький здійснив ще декілька походів на Кримське ханство, боронив Україну і Росію в пониззях Дону і Дніпра, наводячи страх на ворогів. Остання бойова операція легендарного гетьмана була фатальною. Під час одного з походів він з військом зайшов у Молдавію, де був поранений, захоплений у полон і відправлений у Царгород (згадаймо "Думу про Байду"). Султан Сулейман Пишний (до речі, його дружиною була Настя Лісовська-Роксолана) наказав скинути козацького ватажка з фортечного муру на гак, де

він провисів три дні, вигукуючи прокльони пророку Мухамеду, доки розлючений султан не застрелив його з лука. Існує ще одна версія, за якою турки вирвали з мертвого лицаря серце, покришили його і з'їли, аби набути мужності і сили, якою володів Дмитро Вишневецький. Вважають, що ця історія лягла в основу “Думи про Байду”.

Ведучий 2: Український князь Дмитро Вишневецький належав до панівного класу Польсько-Литовської держави. Але у важку для рідного краю годину він, як свого часу і князь Дмитро Пожарський у Росії, бореться з ворогами. Дмитро Іванович Вишневецький не лише сам був готовий віддати життя за честь і волю української землі і не лише очолював козаків у походах на турецькі замки і татарські укріплення. Він взяв на себе місію згуртувати запорозьке козацтво з колишніх утікачів від феодальних утисків. У тому якраз і виявилася його державна і військова далекоглядність. Названий турецько-татарськими агресорами за невпинну боротьбу з ними “найвеличнішим ворогом блискучої Порти”, український князь Дмитро Іванович Вишневецький заслужив на добру пам'ять нащадків.

Звучить пісня “Ой, на горі та й женці жнуть...”.

Ведучий 1: Гетьман Петро Сагайдачний – один з найвидатніших діячів нашої історії, одна з світлих постатей, яка назавжди залишиться в пам'яті народній. Від часів Сагайдачного дійшла до нас пісня, яку ви щойно почули. Хто ж був цей Сагайдачний? Детальніше про особистість видатного гетьмана дивись у листку-сигналі “Історичні постаті України” – “Гетьман Петро Сагайдачний”.

Звучить народна пісня “Повій, вітре, на Вкраїну”

Читець: Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави...

Ведучий 2: Гетьман Мазепа... Здається, в нашій історії немає іншого такого діяча, про якого б так багато, так суперечливо, навіть полярно судили нащадки. Одні вважають гетьмана зрадником, інші – національним героєм. Ми не прагнемо викликати дискусію серед присутніх щодо правильності чи неправильності вчинків гетьмана, ми прагнемо лише відтворити якомога вірогідніший образ гетьмана Мазепи з погляду сучасності.

Іван Степанович Мазепа народився в селі Мазепинцях на Київщині, походив з українського шляхетного роду. Батько його був старшиною у Богдана Хмельницького. Навчався Мазепа у школі Києво-Могилянського колегіуму та в Полоцьку у єзуїтів. Замолоду служив у короля Яна Казимира. Вивчав артилерію у Голландії, був також у Франції та Німеччині. Знав декілька мов: польську, німецьку, італійську, французьку, голландську та латинську. Після повернення з-за кордону був повіреним короля, виконував важливі дипломатичні доручення. З 1663 року залишає королівську службу, повертається на Україну, служить у правобережного гетьмана П. Дорошенка, потім на Лівобережжі у І. Самойловича. 1687 року його обирають гетьманом замість Самойловича.

Ведучий 1: Гетьманування Івана Мазепи припадає на час активного нищення Росією автономії України, здобутої Богданом Хмельницьким, де-націоналізації освіти й науки, закриття шкіл, обмеження прав гетьмана і старшини, насаджування росіян на державні посади, впровадження кріпосного права. Гетьман давно вже схилився до думки відокремлення України від Росії, визволення свого краю від царського деспотизму й шукав собі для цього союзників. Український народ також чекав визволення і не раз повставав проти своїх гнобителів, спочатку польських, потім царських феодалів. Тож своїми діями Іван Мазепа не порушував класових чи національних інтересів українського народу, хоч і не зумів їх відстояти. В цьому багато дослідників і вбачають суть його трагедії.

Ведучий 2: Майже двадцять років Мазепа мусив терпіти владу московського царя, змушений був брати участь у політиці Петра I. Цар жалувал розумного гетьмана, вважав його своїм намісником в Україні: надав йому найвищий орден Андрія Первозванного, звання князя Священної Римської Імперії, декілька маєтків, дослухувався його порад. Разом з тим Мазепа все більше переконувався, що у складі Російської держави доля України вирішена назавжди: вона вже ніколи не поновить своєї автономії чи державності, втратить мову і надбання національної культури, а український народ буде в історичній перспективі русифіковано. Саме це й спонукало гетьмана зважитися на такий відчайдушний крок, як об'єднання з Польщею та Швецією. 1706 року Мазепа веде таємні переговори з польським королем С. Лещинським та шведським королем Карлом XII, а 1708 року укладає договір зі шведами проти Петра I.

Ведучий 1: У березні 1708 року Мазепа звернувся з Універсалом до Запорозької Січі із закликом до війни з Росією заради суверенності й соборності України. Проте частина запорожців повірила листу

Петра І, де йшлося про те, ніби Мазепа зрадив Україну, а шведи прийшли не як союзники, а як загарбники. Надіям та прагненням гетьмана не судилося здійснитися: в Полтавській битві 1709 року шведи зазнали жорстокої поразки. Після Полтавської битви Мазепа та Карл XII відступили до Молдавії, причому майже 70-літній гетьман в прямому значенні врятував життя шведському королю. Помер Іван Мазепа у Бендерах 2 жовтня 1709 року. Січ була майже знищена Петром І, гетьманська столиця Батурин зруйнована, тисячі прибічників Мазепи страчені, або вислані до Сибіру. Існує легенда, що гетьман не помер, а таємно прибув до Києва, де прийняв іноцтво та схизму в Лаврі й там вмер.

Ведучий 2: Це історичні факти, що характеризують Мазепу як державного діяча. А які він мав особисті риси? Дослідники, користуючись архівними матеріалами, доводять, що гетьман мав добрий розум, був кмітливою, високоосвіченою людиною. Виявляючи турботу про розвиток української освіти, науки та культури, гетьман розвинув активну будівничу діяльність. Споруди, зведені або відновлені його коштом, стали окрасою Києва. Це – Богоявленська церква Києво-Могилянської академії, Військово-Миколаївський собор Пустинно-Миколаївського монастиря, відновлені будівлі Києво-Печерської лаври, Софійського монастиря та ін. Крім того, гетьман Мазепа був поетом, зараз нам відомі деякі його думи, опубліковані в ряді журналів. В своїх поетичних творах гетьман закликає до єдності, здобуття свободи рідній Україні:

Читець: Озмітеся всі за руки,
Не допустіть гіркої муки...
...А за віру хоч умріте,
І вольності бороніте!

Ведучий 1: Але не тільки патріотичні вірші писав гетьман Мазепа. В останні роки його життя він палав сильним коханням до молодої дівчини Мотрони Кочубеєвої. І якщо ми почитаємо його листи, сповнені ніжності, любові до самозабуття, ми краще зрозуміємо цю насправді неоднозначну і велику постать в українській історії. Ось послухайте, будь ласка, уривки з цих листів: “Моє серденько, квіте мій рожевий! Сердечно від того болю, що недалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти, через сей листочок кланяюся, цілую люб’язно”. “Моє сердешне кохання! Прошу і вельми прошу, зволь зі мною побачитися..., коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш, не споминай же...” “Моя сердечна кохана, наймиліша, найлюб’язніша Мотронь-

ко! Сама знаєш, як я сердечно, шалено люблю Вашу милість; ще нікого на світі не любив так...”

Ведучий 2: Образ гетьмана Мазепи приваблював і приваблює письменників усього світу. Про Мазепу писали Д. Байрон, В. Гюго, Ю. Словацький, К. Рилєєв, О. Пушкін, В. Сосюра. Можна по-різному ставитися до цього політичного і державного діяча, неординарної особистості. Треба запам’ятати головне – понад усе гетьман ставив свободу і незалежність своєї України.

Звучить ”Молитва за Україну” (муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського).

Ведучий 1: Пилип Орлик – його ім’я маловідоме нинішньому українцю. Хоча за кордоном життя та боротьба гетьмана-емігранта викликали неабияке зацікавлення. У радянських же енциклопедіях традиційно значилось: “Пилип Орлик – прибічник Мазепи”. Хто ж цей прибічник і чому зараз ми приділяємо йому таку увагу? Пилип Орлик – український гетьман-емігрант, автор першої української Конституції, положення якої стали джерелом творення існуючої Конституції нашої держави. Пилип Орлик – знатного чеського роду. Барони Орлики жили в Чехії, Моравії, Польщі, Литві. З Литви молодий Орлик перебрався в Україну і навіки з’єднав з нею свою долю. Вирішальну роль у кар’єрі і долі Орлика відіграв гетьман України Іван Мазепа. До глибини душі пройнявся молодий Орлик ідеями гетьмана. Обійнявши посаду генерального писаря у Раді правлячої генеральної старшини, – своєрідному кабінеті Міністрів при Мазепі – Пилип Орлик активно взявся допомагати гетьману в здійсненні його волелюбних прагнень.

Ведучий 2: Генеральний писар був впливовою особою в уряді – щось подібне до теперішнього міністра внутрішніх справ і зовнішніх відносин. Орлик володів досить значними маєтностями і землями. Але він ніколи не виявляв жадоби до наживи та багатства, не чинив утисків і не гнобив своїх селян. Не вагаючись, поставив він на карту набутий матеріальний статок (і втратив його) заради втілення ідеї Мазепи про незалежну самостійну Українську державу. Ризикуючи життям, родиною, Орлик залишився вірним задуму гетьмана й зберігав відданість йому в найтяжчих випробуваннях, коли вчорашні однодумці і прибічники Мазепи залишили його і просили милості та прощення у царя. Генеральний писар постійно був поряд з гетьманом. Ретельно і напружено працював у похідній канцелярії, складав і оформляв дипломатичні документи, листи Мазепи до Туреччини, Криму, польського короля, а також маніфести до народу України.

Ведучий 1: Після Полтавської катастрофи Орлик, його дружина, родичі і декілька старшин пішли за Мазепою у вигнання. Пилип Орлик був з гетьманом до його останнього подиху. 5 квітня 1710 року під Бендерами козацька рада обрала Пилипа Орлика гетьманом України. У день виборів було проголошено угоду – договір між новообраним гетьманом, старшиною і козаками, закинутими недолею на чужину. Документ мав назву: “Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького війська”. Провідна роль у складанні цієї першої української Конституції належала Пилипу Орлику. У преамбулі і 16-ти статтях “Пактів...” визначено державний статус України, її внутрішній устрій, міжнародні відносини, а домінуючою є проблема стосунків гетьмана і народу.

Ведучий 2: Конституція визнавала непорушність трьох складових чинників правового суспільства, а саме: єдність і взаємодію законодавчої (широка Генеральна Рада), виконавчої (гетьман, обмежений законом у своїх діях) і судової влади, що підзвітна і контрольована, однак незалежна від гетьмана. У Конституції Орлика визначався національно-державний суверенітет України. Вона починалася з урочистої декларації, що Україна по обидва боки Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування. Особливий акцент у Конституції робився на соціальні низи – рядових козаків і селян. Гетьман мав також забезпечувати утримання козацьких вдів і сиріт.

Ведучий 1: Отже, ця перша українська Конституція була пройнята демократичним духом і визначала прогресивний історичний напрям розвитку державних реформ. Хоч і не втілена в життя, вона, однак, є однією з найвидатніших історичних державно-політичних пам’яток. У вигнанні Орлик розвинув активну діяльність щодо об’єднання політичних і військових сил. Він укладав союзи з різними країнами – Кримським ханством, Туреччиною, Англією, Францією з надією одержати від них допомогу в боротьбі за незалежність України. Та його сподіванням не судилося збутися. Крім обіцянок, Орлик не одержав нічого. На чужині гетьман і його родина дуже бідували: були часи, коли навіть хліба не було за що купити; до того ж Орлику доводилося зазнати переслідування царських агентів. Але поневір’яння гетьмана-вигнанця все ж не були марними. Завдяки його енергійній, наполегливій праці Європа упродовж трьох десятиліть не забувала про Україну. Помер Пилип Орлик у Ясах 24 травня 1724 року, на самоті.

Ведучий 2: Справу, почату Мазепою і Орликом, після смерті батька продовжував його син Григорій Орлик. Він досяг великих посад у французькому уряді: став генерал-поручиком, маршалом Франції, членом королівської ради, отримав титул французького графа.

Перед нами промайнуло життя чотирьох гетьманів України. Всі вони вкрили своїм життям небокрай визвольної боротьби українського народу. Думається, до речі прийдуться тут слова турецького літописця Наїми:

Можна з певністю сказати,
Що важко знайти на землі
Людей сміливих, які б так мало
Дбали про своє життя і так
Мало боялися смерті.

Звучить гімн України
(муз. М. Вербицького, сл. П. Чубинського, С. Данилевича).